

רקואל, רקואל

סיפור מאת

בן-ציון יהושע

א

אומרים כי טולדו היא עיר קומפקטית, גאה ובעלת צביון מיסטי. ציוריו של אל-גרנקו ציירו את טולדו בצבעי פסטל חולניים תחת שמיים אפוריים של עיר המסתתרת מאחורי רזיה. לא אחת מי שהלך בצל בתיה נתערפלו עליו לפתע חושיו בסינדרום טולדו והוא נגרר אל בתי-כנסת שהפכו לכנסיות. עד מהרה הלחות הצוננת של בתי אלוהים אלה פרמה את נאד דמעותיו ובזעקות לא מרוסנות נשאב במנהרת הזמן אל מרתפי עינויים חשוכים ולמדורות אש וזעקות של המון פרוע, הקורא 'הולָה' לטוראדור בזירה שמעבר לשביל.

קודם באו החלומות המתחלפים. לאחר מכן באו החלומות הזהים, החוזרים ונשנים לילה אחר לילה כתשבץ אי-היגיון המחפש את פתרונו. היא טיילה בחלומותיה במחזות שלא ביקרה בהם מעולם. לחלומות הצטרפו חזיונות, הזיות ופחד גדול מפני הלא נודע ומפני אבדן שליטה. היא עצמה עיניים לרגע קט וכבר צצו מראות אימתניים של מבצרים וחומות אפורים, ששימשו תפאורה לחלומותיה ולהזיותיה. ערים אירופיות עתיקות, ששיני הזמן נשכו בהן עד אימה, היו לה לבימת חזיון. אמש ואולי לילה קודם ראתה אותם וקווייהם ברורים וחדים כתרשים על שולחנו של ארכיטקט.

לא אחת, חשבה, אנו מגיעים אל מראות וריחות מופְּרִים במחזות שרגלינו לא דרכו עליהם מעולם. אנו נזכרים בתת-הכרתנו בעצמים שמיששנו וקולות ששמענו ושפות שדיברנו בזמן מן הזמנים ואיננו יודעים איפה ומתי, שהרי, לפי מיטב הכרתנו, לא היינו באותם מחזות מעולם. אנו נבלעים אל תוך מנהרת הזמן ונתקלים במראות המופְּרִים לנו עד לריגוש – נהר הטאחו השוצף, הבוסתנים המעלים ניוחות של אביב מוקדם, סוכות הגפנים המבשרות על יבולי ברכה. המצודות והחומות מעלות ריחות של טחב-זיקנה ושל אוזב ירקרק שמצא מקלט דורות בין הנדבכים. היא חשה שצריחי המגדלים, גגות הרעפים האדומים, כיפות הקתדרלות, הסימטאות החשוכות ובית-הכנסת הישן, שהיה לכנסייה עוטפים אותה עד למחנק. הפנים החולפות בסימטאות כבסטר נע נראו מופְּרִים – ילד במכנסיים קצרים מריץ גלגל גדול, ילדה בחצאית פליסה כחולה וחולצה לבנה ולראשה תלתלים זהובים, משתרכת אחרי אימה, אישה תפוחת שדיים וכיבדת בשר. האישה מתהדרת בשמלת קטיפה סגולה עם צווארון גבוה ושביס תחרה עוטף את ראשה ומוסיף על שנותיה. גברים גוצים בעלי אגן כבד צועדים באברקיים ולראשיהם מגבעות לבד שחורות של טוריאדור. נזירים ישועיים לבושים שחורים צעדו בתהלוכה דתית בסימטה צרה ונשאו בחרדת קודש צלב עץ גדול ולצדו איקונין של הבן ושל האם התולה. בשולי התהלוכה נגרר גבר תמיר ומזוקן, יהודי לפי לבושו, ונושאי רמחים דוחקים בו בלהב נשקם ומקוים דמו בדרכו אל האוטו-דה-פֶּה. מעצמת הכאב זעק היהודי המוכה: 'רקואל, רקואל' וזעקותיו נבלעו בתוך שאון ההמון הנס על נפשו מפני פראי-פרים, השועטים על ההמון הנרדף מרצון ברחובות הסמוכים. התהלוכה נחתמה על-ידי אינקוויזיטור ישועי זקן, לבוש בּוֹרְנֶס-נזירים שחור ונעול סנדלים שחשפו את בהונותיו המגוידות. הוא גלגל חרוזי תפילה ומלמל מתוך זקנקנו המלבין פסוקים שאינם מגיעים עד לאוזן זרה. מוסתר בתוך הבּוֹרְנֶס לטש הנזיר עיני נמר אפורות והביט סחור סחור, הקשיב לשיג ושיה של הבריות וחיפש טרף חדש. לרגע עיוות את שפתיו בשמץ של תיעוב למראה נזירה קשישה תפוחת לחיים שנעצה בו מבט הערצה.

זיכרון דחוק, שברירי חלום ומציאות, התערבלו לעיסה דביקה של סיוט מתמשך לילה לילה ואין מי שיאמר די. רחל מתיישבת על מיטתה ומביטה בקירות הגבוהים והחשופים ואצה למטבח השרוי בחשיכה ללגום כוס מים קרים כדי לפייס את סערת נפשה.

בנעוריה הייתה רחל טולדנו נסיכת ישראל בתחרות יופי, שאירגן עיתון נשים לכבוד יום הסטודנט. הכתר שהונח על ראשה בבנייני האומה זהר באור של מלכות. מנחה הערב החגיגי הציג את רחל באורח מוזר ביותר: "נסיכת ישראל רחל טולדנו נראית בערב זה כאיזבלה, המלכה הספרדייה, שבאה אלינו ממנהרת הזמן". כתר המלכות שלה חלה עליו התיישנות וזהירו הועם. זוויות שפתיה וזוויות עיניה חרושות מעט, אך כפי שאמרה לה פעם אמה: "יופי גם כשנעלם, עדיין מותיר את סימניו לאורך החיים".

כשהמראות והקולות פקדו אותה גם בשיעורי הפסיכולוגיה החינוכית, שלימדה בבית המדרש למורים, ופיה פלט צרורות של הברות סתומות-פשר ותלמידה הביטו בה בעיניים בוהות, היא הבינה שהיא עומדת לחצות את הקווים ורגע האישפוז הולך וקרר. פעם היא התנצלה בפני הכיתה, נטלה את התיק, הלכה הביתה ושקעה בשינה עמוקה שלא הטיבה אֶתה. היא נטלה חופשה ארוכה מן העבודה ומנהלת בית המדרש הקשוחה נענתה לבקשתה ללא היסוס.

מומחה לשיחזור נשמות אבודות מנה בפניה טעם וסיבה לחלומותיה: "אילו לא היה גלגול נשמות בעולם האחר, אלמלא היה שיחזור ומיחזור של נשמות משומשות והנשמות לא היו מתחדשות וחוזרות לגופם של עוֹפְרִים חדשים ברחם אימם, היה אלוהים מבזבז את כל זמנו ביצירת נשמות חדשות עד לייאוש ואולי מצטער היה על בריאת האדם. החומר הוא נצחי וגם הנפש נצחית היא. ואם אנו מניחים את הישארותה של הנפש אחרי המוות, עלינו להניח שהיא הייתה קיימת גם לפני הלידה", הסביר והיא לא הייתה בטוחה שירדה לסוף דעתו.

על אף היותה ספקנית מוצהרת היא פנתה למקובלים, לכותבי קמיעות ולמומחים במאגיה שחורה. היא שילמה להם בנדיבות וברוחב לב ובלבד שלא ירטנו ולא יטילו עליה קללה שאין לה מרפא. לילה שלם ישנה על מחצלת במערת קברו של רבי שמעון בר-יוחאי במירון, לא הרחק ממקום משכבו של המקובל האלוהי, בעל החזקה במקום. עוד באותו לילה עשה למענה 'שאלת חלום' ובאשמורת אחרונה של הלילה הארוך מצא אותה שוכבת כשירכיה חשופות כעמודי שיש לבנים ובוהקות כשני פנסים ועיניה קרועות לרווחה מביטות אל הכיפה שלמראשותיה בצפייה לאור הבוקר ולמוצא פיו של המקובל האלוהי: "בחזיון לילה", אמר לה לאחר שנטל את כפות ידיו ואמר את תפילת השחר, "ראיתי חלום באספמיה ובחלומי ארמון מלכות ומלך רם ונישא יושב על כס מלכותו ועיניו רושפות אש אהבה למלכתו הנאה שלצדו. מביט בה המלך ולוחש כנחש שרף 'רקואל', רקואל' והמלכה מביטה במלך בעיני אישה אוהבת וממלמלת מזמורים של אהבה. הבטתי בהם ממרומי היציע המסורג בשַׁכְּת עץ צפופה, רואה ולא נראה, ורעדתי כעלה נידף. גופי רטט ואישוניי נבלעו בתוך ארובות עיניי. לחשתי: 'הזאת רחל טולדנו?' ובת-קול ענתה לי: 'זאת רקואל בת דון שמואל הלוי, ינקום אלוהים דמם'." המקובל ממערת הרשב"י לא רק שלא הקל עליה, הוא אף יצר בעיה וחידה – מיהי רקואל, שנשמתה הנרדפת מצאה מקלט בגופה של רחל טולדנו מירושלים?

מאז ביקורה במערת הקבר היא קראה כל שורה שנכתבה על גלגול נשמות וגלגולי מחילות. היא לא החמיצה הרצאה או סמינר של סופי שבוע הנערכים באתרי נופש כדי להגיע למחוזות החלום והגלגול. זה מכבר המסגרת המשפחתית שלה התפרקה. בעיני בן זוגה היא נחשבה למטורפת הראויה לאישפוז כפוי. היא הייתה

מוכנה לעבור עיניים של גלגולי מחילות, לשוב ולהתגלגל לנרקיס בשדה אביב או לרחלה הרועה באחו, ובלבד שתמצא את פשר החלומות הבלתי פתורים שלה. כמה טוב לאותן תרבויות הרואות במוות מעבר טבעי אל דמות אחרת, חשבה בינה לבינה.

דגני, גלוח-ראש במדיו הלבנים של גאנדי, שריחפו על גופו המצומק, ומשקפי כסף זעירים תלויים על קצה חוטמו הפשרני, כזכר לתקופת הודו בחייו. אביזרים אלו שיוו לו מראה הולם של מומחה לגלגול נשמות. האולם מלא היה נערות מתבגרות המחפשות דרך ומוכנות לשלם בעין יפה לדגני בעבור אמרות מלומדות שצוטטו באולם שרוי בחצי עלטה, ריחות קטורת של מנזרים וניחוחות של נרות שעווה עוצרי נשימה, הנוסכים תנומה. "המוות הוא סיומו של הקיום הגשמי ותחילתו של מסע אל מציאות גשמית אחרת על-ידי התגלמות נשמת המת בגופו של אדם אחר, בעל-חיים או צמח", אומר דגני, שבע רצון מהרושם שעשו דבריו. הוא ליקק את שפתיו הפשרניות כחתול הודי מורעב, שפגש צנצנת שמנת פקיסטנית והוסיף: "דעו לכן, חברות יקרות, כי גם פיתגורס, הפילוסוף והמנהיג הדתי בן המאה השישית לפני הספירה, זכר את גלגוליו הקודמים. הוא זכר את השתתפותו בהגנה על טרויה. גם אֶמְפֶּדוֹקְלֶס, יריבו של פיתגורס, בן המאה החמישית לפני הספירה, זכר שבגלגוליו הקודמים היה שיח, ציפור, דג, נער ואפילו נערה. לפיכך, אסר שחיטת חיות ואכילת בשרן – כי בעלי החיים הם בשר מבשרנו ועצם מעצמותינו".

"אני בטוחה שבאחד הגלגולים שלי הייתי טווס. אני אוהבת טווסים, הולכת כמו טווס, מצטעצעת כמו טווס ואולי הייתי מלכת הטווסים", התפרצה רחל ודגני החמיץ פנים, כדי כך ששקט השתרר באולם ורחל נאלמה דום.

ב

האביב נשק את נשיקתו הירוקה להרי טולדו. מימי הטאחו גאו כמנהגו של הנהר האביב. מרבדים באדום, בצהוב ובסגול יצרו צורות ובני צורות של פרחי אביב, שדמו לשיחים שסוחרים גררו חודשים ארוכים בשיירות גמלים מדרך המשי במרכז אסיה עד לפאתי מערב בטולדו. בכיכר היהודים מכרו אנשי השיירות שהגיעו לטולדו מסין וממרכז אסיה סחורות. רגליהם קצרות ואגניהם רחבים כרוחב האוכף והמרדעת שעל גב הגמל שעליו היטלטלו בדרך השיירות הארוכה. טולדו עסקה בטוויית משי שהביאו השיירות שעשו דרכן מסין, עברו את הרי פאמיר, דרכו בחוצות בוכרה וסמרקנד, וטיפסו בהרי הקווקז, והיטלטלו באירופה עד לפאתי מערב. טולדו ייצאה בתמורה חרבות ופגיונות מעוצבים להפליא.

סוחרים ממולחים שלטו בכל הלשונוות שבעולם ובאף אחת מהן לא שלטו כראוי. הם סלסלו בשפה אחת ועד מהרה ניסו כוחם בשפה שנייה ושלישית, כמו להטוטני הקרקס שהתמקם בשולי השוק. הסוחרים מכרו לכל המרבה במחיר גלימות משי מסין, שטיחי פרס, משי דמשק, פניני הודו, קטורת ובשמים מדרך הבשמים בערב. בגדים ומחלצות מקשמיר ותבלינים מציילון. רקואל עמדה בכיכר היהודים. עיניה הירוקות קרועות לרווחה כשני אגמים. רוצה הייתה לקנות הכול. מאות הגמלים, הסוסים והפרידות צעדו בשיירה נוספת דרך סימטאות טולדו האפלוליות. דמויות שמיות, הודיות, סיניות ומונגוליות. בליל שפות ומבטאים. כולם קונים. כולם מוכרים. פנים שחומות, לצד פנים צהבהבות בגון האגוז ופנים חיוורות כפני החורף והפסגות המושלגות של הפירנאים.

דון שמואל הלוי הפתיע היום את רקואל שלו. גמל כפול-דבשת נשא אל ארמונו בגדי משי חכליליים מסין וסריגים קשמיריים ומור ולבונה מערב, שמילאו בריחותיהם את השכונה היהודית. שטיחים פרסיים ורקמות

'סוזני' עדינות לקישוט חדרה. לדיוואן האירוח הובילו חרסינה סינית כחלחלה - קומקומים וספלים ואגרטים מעשה אמן, שבאורח פלא עברו טלטולי דרך ונותרו שלמים עד הגיעם לארמונו של דון שמואל.

דון שמואל הלוי אהב לקרוא לעיר האהובה עליו בשם טוליטולה, שם שמתנגן בפה הרבה יותר מטולדו ומצטלצל כשיר חתונה ספרדי. יושב היה הגבר הנאה בשנות השלושים לחייו על גדת הטאחו עם ראקוול שלו, נועץ בה את עיניו הירוקות הגדולות, מלטף את זקנקנו השחור ומספר לה על ארץ ישראל ועל הגאולה ההולכת וקרבה. "כל מתי ישראל יקומו לתחייה על אדמת ארץ ישראל לאחר שיתגלגלו בגלגולי מחילות ארבעים שנה. שרי ישראל שבספרד יהיו אז שרים במלכות ישראל. השם טולדו, בתי, הוא שיבוש של 'תולדות', שאבותינו נשאו אותה לסוף מערב", ליטף דון שמואל את לחייה של רקואל שיופיה היה לשם דבר בטולדו. עיניה כשני אזמרגדים ירוקים שנצבעו בצבע כרי הדשא המקיפים את טולדו וצמחה הזוהבה המגיעה עד מותניה נראתה כשרביט מלכות בחצרו של מלך קסטיליה. רקואל בלעה את המראות - הביטה בטאחו, הנהר המפותל המקיף את טולדו כסרט משי פתלתל. העיר על חומותיה, סימטאותיה ורחובותיה הצרים והאפלים. אבא דון שמואל, מלטף את זקנקנו שחוטי כסף טילו בו ומסביר לה באורך רוח מהם הבניינים המפוארים בתוך מצודת טולדו. מימי הנהר מלאו דגים כסימן ברכה והשר והטפסר דון שמואל הלוי, דג דגים לשבת ומספר לרקואל סיפור עתיק יומין לשבת על יהודי עני מוקיר שבת, שכל השבוע הסתפק בפרוסת לחם וכוס תה, אולם הקפיד להעלות על שולחן השבת שלו ושל אשתו וילדיו בשר ודגים, שקנה בפרוטות שחסך בעמל רב. משמים החליטו לגמול למוקיר השבת ובמעשה נסים מצא מרגלית יקרת ערך במעי הדג והאיש שכיבד את השבת זכה לעושר שאיפשר לו ליהנות משבתות הרבה. "לאס גראסיאס, סניור פדרה", רקואל בולעת בצמא את סיפורו של אבא ובינתיים מעלה דון שמואל בחכתו עוד כמה דגים נאים. רקואל שוחה להנאתה בנהר ואבא דון שמואל טובל לכבוד שבת במימי הנהר הקרים, סופג במגבת גדולה את פניו ואת גופו וזוהר אדמדם זורח על לחייו. הדון לובש את גלימתו. שומרי ראשו צופים בו מרחוק ומגינים עליו מפני כל חורש רע. משגילה הדון סימני תזוזה הם הצטרפו אל השניים - הדון על סוסה ערבית שחורה, קלת רגליים ויפת גזרה, ורקואל דהרה על פוני חום, קטן-קומה וזריז רגליים. השיירה טיפסה למרומי מצודת טולדו על מגדליו עד הגיעם לארמונו שבשכונה היהודית. מן החלונות נשמעו קריאות אל ילדת השעשועים היפהפיה של טולדו 'רקואל, רקואל'. חיוך שנהב עולה על שפתיה של רקואל והיא מנפנת בידיה הקטנות לשלום.

עבדים ושפחות קיבלו את פניהם בארמון המשפחתי. קדו בפני הדון והושיטו לו כד נחושת בעל זרבונית ארוכה ואגן נטילה כדי לטהר בהם את ידי שנגעו בבהמה ומגבת לספוג את ידיו הרטובות. הסיס הוביל את הסוסים לאורווה הסמוכה למנוחת השבת. ספר אמן מסביליה היטיב את זקנקנו ואת שפמו של הדון וסירק את התלתלים שירדו על עורפו. הוא הולבש מחלצות משי וסטין והאומנת הלבשה את רקואל בבגדי שבת חגיגיים וענדה מחרוזת פנינים על צווארה של הילדה.

השניים צעדו קוממיות אל בית הכנסת הסמוך הנושא את שמו של הדון. מאחוריו צעדו שני שומרי ראשו שאחזו בידיהם רמחים חדי להב, ערוכים ומוכנים לתקוף כל מתנקש. שומרי הראש נעמדו בפתחו של בית הכנסת. דון שמואל הושיט את כף ידו הימנית אל המזוזה המפוארת ונשקה. המתפללים כולם כאחד נעמדו לכבודו של השר והטפסר ובעוברו קדו קידה של כבוד ולחשו 'שבת שלום דון שמואל'. מקהלת הנערים של בית הכנסת פתחה בשיר הכבוד לכבודו של הדון. הד קולם של הנערים הרטיט את לוח ליבה הקטן של רקואל. היא הייתה גאה באבא דון שמואל שכולם סוגדים לו ורק היא רשאית לטפס עליו ולשבת על כתפיו ולרכב על גבו במשחקי סוס ורוכבו.

'אבא', אמרה רקואל, 'למה המתפללים משתחווים לנו?'

'רקואל שלי, הם קדים לנושא המשרה הבכיר של מלך קסטיליה. אולי יום אחד שרים ורוזנים ישתחוו גם בפנייך. רקואל את כבר ילדה גדולה היודעת לקרוא. קחי סידור ועלי לעזרת הנשים. לשם אשלח לך מדי פעם את נשיקותי'. כדרכו מדי ערב שבת, עבר לפני התיבה וסלסל 'מזמור שיר ליום השבת' ונערי המקהלה השבו לו בקולותיהם הגבוהים כהד לקולו העמוק: 'טוב להודות לה'.

כוכבו של דון שמואל דרך לאחר מותו של המלך אלפונסו האחד-עשר במגיפה השחורה שעשתה שמות מזה שנתיים ימים באירופה כולה ובכללה גם בספרד. יורשו של המלך אלפונסו היה המלך פדרו, בן השש-עשרה, שמינה את דון שמואל בן מאיר הלוי אבולעפיה מטולדו, יהודי צעיר ומוכשר, לכהן כסוכן עליון של המלך, כשר האוצר וכאיש סודו. המלך נתן בדון שמואל אמן ללא סייג. דון שמואל לא איכזב את מלכו והחריס את נכסיהם של האצילים המורדים לטובת קופת המדינה. שמואל הלוי העסיק בשירותו גובי מס יהודים. יהודים גם חכרו את גביית המס של האצילים, הכנסיות והמנזרים. יהודים התפרנסו מקשת נרחבת של מקצועות. כל אלה לא הוסיפו ליהודים אהדה בכלל ולו בפרט אהדה בחוגים אלה והם הסיתו נגדו בחצר המלך.

לימים קיבל המלך פדרו את הכינוי 'האכזר' לאחר שרצח את אימו החורגת ואת אחיו ודיכא עד חורמה את האצולה המורדת. במלחמתו באצולה המורדת היה דון שמואל אחד מעוזריו הנאמנים של המלך ואף חילץ אותו מידי שוביו בסכום כסף גדול. בארמון המלך עבר הקול שלדון שמואל הלוי בת יפהפיה. רקואל נקראה אל הארמון. דון שמואל לא יכול היה להגן על בתו האהובה. הוא נזכר שכבר היו דברים מעולם ובימי קדם הייתה מלכה יהודיה שהצילה יהודים בשבע ועשרים ומאה מדינה בממלכת אחשוורוש. עד מהרה הובאה רקואל אל ההרמון וצורפה אל פילגשי המלך. בקהילה היו שראו בכך אות משמים וכי רקואל עתידה להביא רווח והצלה ליהודים. חכם שאלתיאל, רבה של טולידו, ראה בכך פגם חמור ופתח להתבוללות, שתביא חורבן על יהודי קסטיליה, שיראו בכך היתר לשאת נשים נוכריות.

באותה שבת, לפני תפילת מוסף, דרש חכם שאלתיאל, כדרכו, בענייני פרשת השבוע ונעץ מבט מבשר רע בדון שמואל הלוי: "שבעים שנה קודם", אמר חכם שאלתיאל וקולו מהדהד בחלל בית הכנסת, "הייתה פריצות גדולה בטולדו. בעלי ממון ובעלי שררה שכבו עם שפחותיהם הישמעאליות, שהובאו מן המגרב ועם שפחותיהם הארמיות, כך קרא לנשים הנוצריות, שהובאו מרחבי קסטיליה. הנשים הללו הביאו לעולם ילדי פריצות, שאביהם יהודי ואימם נוכרית. הגדול מבין החצרנים היהודים דאז נתלה בעוון בעילת ארמית. החכם דון טדרוס, שכיהן אז בקודש, קם וגירש את הנשים הנוכריות מהשכונה היהודית והוסיף כי עול הגלות המתחזקת עלינו אינה באה דרך מקרה. חייבים אנו לקיים מצוות 'וביערת הרע מקרבך'. ואם אינכם מגרשים את שפחותיכם משום שאתם חסים על ממונכם ועל הנאותיכם", נעץ חכם שאלתיאל מבט נוקב בדון שמואל העטוף בטלית משי והוסיף: "אם מתקשים אתם לגרש את השפחות, הכריחו אותן, לפחות, ללבוש מלבושים צנועים, שלא לגרור את אדונייהן העבריים לזנות אחריהן ולנהוג בהן מנהג הפקר. מכאן ואילך, יוחרם כל מי שיבוא על ישמעאלית או ארמית שלא נתגיירה כדת ושלא נישאה כדת משה וישראל. ישראל עם קדוש ואל להם לטמא זרעם ברחם נוכריה ולהוליד ילדי פריצות לעבודה זרה, כי בעוונותינו הרבים כמה בנים ילדו שפחות מזרע ישראל. וגרוע מכל היפה שבבנותינו, בת ישראל כשרה, הייתה לנוכרי".

סומק שנתחלף בירוק עלה על לחייו של דון שמואל. יודע הוא שדברי המוסר שמרעיף הרב מכוונים אליו ואל רקואל בתו, שהמלך התאהב ביופייה וצרפה להרמונו ללא חופה וקידושין כפילגש מן השורה ועד מהרה למד להכיר את חכמתה של הצעירה בנשותיו. כלום יכול אביה דון שמואל לצאת למלחמת חרמה במלך ובשריו? הס הושלך בחלל בית-הכנסת. כל המבטים הופנו לעברו של דון שמואל הלוי. חכם שאלתיאל מביט בקהל הנסער שגילה איפוק: "אחים יקרים קָדְשׁוֹ צוּם ועצרת. פתחו בדרישה וחקירה נגד פורצי גדר והכרזו חרם חמור על כל מי שיש בביתו שפחה ישמעאלית או אפילו משרתת יהודיה, שיוציא אותה מתחת ידו לחופשי או ישא אותה אדונה בקידוש ובכתובה והתפללו לאבינו שבשמים שיחזיר בת אובדת לחיק אביה".

"כבוד חכם שאלתיאל", מכחכח דון שמואל בגרנו, "למה יילך סחור סחור, דברי כבודו דומים לאותו בעל שנוף באישו כדי ללמד את כלתו מוסר. בזכותה של רקואל שלי חדלו המוכסים, גובי המיסים והנזירים של קסטיליה להציק ליהודים ולנוצרים החדשים. רקואל שלי היא המלכה אסתר של יהודי קסטיליה. היא הייתה ונשארה נאמנה לאלוהי ישראל. כבוד חכם שאלתיאל, ויכוח מר עמד בקהילות ישראל באותם ימים של התחברות זרע קודש ברחמן של שפחות ישמעאליות וארמיות. מי לנו גדול מר' שלמה בן אֶדְרֶת שאמר: 'לשון רכה תשַׁבֵּר גֵרָם. כדי להסיר מכשלה ממחנה ישראל צריך לעלות מן הקלה אל החמורה. צריך לעקור את העבודה הזרה לאט לאט ואי אפשר לנהוג בכל האנשים במידה אחת, כי לֹכַל זמן ועת. העלמת עין היא לעיתים צורך השעה. תהא יד שמאל דוחה ויד ימין מקרבת, אולי ישובו בנים שובבים מדרכם הרעה. בעיני החכם שאלתיאל נמחקו זכויותינו והיינו בעיני כחגבים". בבית-הכנסת נפלה דממה. רק נרות השמן התלויים בנברשות שמעל המתפללים תססו. המתפללים דמו לצלליות שמצאו מסתור מאחורי הטליתות. חכם שאלתיאל הרכין ראשו, שתק רגע קט. הוא חש שהפריז בהתקפתו על דון שמואל, נותן לחמו ולחמם של גבאי בית הכנסת, חזניו ושמשיו. הוא לחש ולחישתו נשמעה מקצה לקצה: "דון שמואל הלוי אבולעפיה, אבינו אתה. גדול בתורה אתה על אף שהקדשת חייך לענייני ממלכת קסטיליה. פטרון אתה לכל יהודי הממלכה. הקמת להם בתי כנסת מפוארים ובתי עלמין. דאגת לפרנסות היהודים". חכם שאלתיאל סיים דבריו בקריאה מכתובת ההקדשה של בית הכנסת לדון שמואל: 'מיום גולת אריאל, לא קם כמוהו בישראל... לפני מלכים יתייצב להיות עומד בפרץ. אליו גויים יבואו מאפסי ארץ... גדלו המלך וינשאהו, הקים את כסאו מעל כל השרים אשר אתו, נתן בידו מכל אשר לו... ומיום גלותנו לא הגיע לרוממותו אחד מכל בני ישראל'. אינני בא אליך בטרוניה, דון שמואל יקירנו, אני מבכה את גורלו של העם הזה בחשש שניטמע בגויים ולא ייזכר עוד שם ישראל". דון שמואל לחש בינו לבינו: 'המשכיל בעת ההיא ידום'. החזן עבר לפני התיבה וניגן קדיש של קבלת שבת ונערי המקלה קולם הדהד בין הקמרונות ב'אמן' ארוך ומרטיט.

ג

ההגמון של קורדובה ומשלחת אצילים וראשי כנסיות ומנזרים כרעו ברך מול כס המלכות. דובר המשלחת היה מומר, שיצא למלחמת חורמה בקהילה היהודית ובראשיה. המלך פדרו ישב על כס מלכותו ולצידו רקואל אשתו האהובה.

פתח המומר ואמר: "אבינו מלכנו דון פדרו ירום הודו, משלחת כבודה זו באה להתריע ולהציל את ממלכת קסטיליה מידי בוזזיה ובראשם דון שמואל הלוי, Te Sorero Mayor del Rey. הדון חסר הבושה הולך להשתלט על ממלכתך ואנשי חצרך המשוחדים אינם מביאים בפניך את העתיד להתרחש. כמי שנולד יהודי ומצא את הדרך אל המושיע, יכול אני להעיד כי יהודה איש קריות זה לא רק שבגד ופגע בכנסייה הקדושה ובאבותיה אלא גם בממלכה של מלכנו ירום הודו. הוא החרים נכסי אצילים שמרדו והוציא את דמי ההחרמה לפועל על ידי עוזריו היהודים, ואם ידם הייתה קצרה, נעזר באבירים נוצרים תאווי בצע. הוא חתם על כל

הפקודות הממלכתיות, שיש להן נגיעה במישרין או בעקיפין להכנסות המלוכה. יחד עם שופט נוצרי ישב בבית דין המלך ודן על חובת המיסים של ההגמון מקורדובה. קרוביו ויהודים אחרים שימשו ברשותו כפקידי האדמיניסטרציה. יהודים בכלל ובני משפחתו בפרט הפכו להיות המוכסים וחוכרי המס ואת כספי הממלכה משלשלים הם לכיסם ולכיסו של פטרונו דון שמואל הלוי. עושרו של דון שמואל עולה עשרת מונים על עושרו של מלכנו דון פדרו. רכושו, בדקנו ומצאנו, כולל אוצרות זהב וכסף, שטחי קרקע גדולים, שדות וכרמים, בוסתנים ופרדסים, בסביבת טולדו וסביליה, ולו גם שמונים עבדים ישמעאליים. דון שמואל ואנשיו חולשים על הסחר האדיר של השיירות המגיעות מסין ומהודו, מפרס ומערב. מעט מרווחי המכס מעביר הוא לאוצר הממלכה ואת רובם משלשל לכיסו. גם חיל משמר אכזרי הקים להגנתו".

פניה של רקואל הצהיבו כלימוני טולדו. המלך פדרו אחז בידה וניסה להרגיע אותה. המשרתים הזדרזו להגיש לה מים צוננים.

"למה תאמרו זאת?", כעס דון פדרו על המשלחת, "דון שמואל חילץ אותי משבי האויב והציל את הממלכה מבעלי החוב שלה. האם נסתרה מעיניכם החקירה המקיפה שערך בשנת 1355 נגד חוכרי המסים ותבע מהם סילוק הסכומים שנשארו חייבים. כן ביקש מאת המלך שני מבצרים, מינה עליהם מפקדים נאמנים לו, וצבר שם בזמן קצר אוצר גדול לטובת המלכות. אתם שנמצאתם אשמים בדין ושילמתם בעל כורחכם רואים בו אויב הממלכה. פעולתו של דון שמואל הלוי אינה מצטמצמת בענייני כספים בלבד. בשנת 1358 ניהל משא ומתן עם החצר המלכותית של פורטוגל והגיע איתה להסכם פוליטי. בתחום מדיניות הפנים חיזק את ידי המלוכה כנגד האצילים המתמרדים".

"מי אנחנו שנתעלם מן העובדות הללו. אבל היא הנותנת. עושרו האדיר של דון שמואל בא לו מתוך פגיעה והתעללות באצילים ובאנשי הכנסייה, שהם כבודה ועוצמתה של הממלכה", אמר המומר.

"יש אומרים", הוסיף ההגמון מקורדובה, "כי רקואל שלא קיבלה עליה עד היום את דת האמת, היא הסוכנת החשאית של אביה בארמונו". הסריסים מיהרו להוציא מן האולם את רקואל שהתעלפה. המלך פדרו היה חיוור כסיד.

"כיצד מעז אתה ההגמון מקורדובה להטיל דופי במלכה רקואל? אלמלא מעמדך, עוד היום הייתי מסיר את ראשך מעליך. אתם האצילים ואנשי הכנסייה, במלחמותיכם במוסלמים הפכתם לבעלי אחוזות שהפכו אתכם לעשירים ביותר ולא מצאתם לנכון לשלם מס לממלכה לטובת אזרחיה. עכשיו משתמו מלחמותיכם במוסלמים, אתם מחפשים לכם קורבנות חדשים והיהודים בראשם. אני רואה אתכם חורשים רעה גם נגד בית המלוכה של קסטיליה".

"הנה לפניך, אדוננו המלך ירום הודו", אמר המומר, "הנה מוגש בזה אוגדן רחב היקף של תעודות בכתב-ידו של דון שמואל הלוי בלשון העברית וחתומות בחותם של ממלכת קסטיליה. רכוש זה נטל לעצמו. ראוי היה שרכוש אדיר זה יגיע כולו לגנאי המלך ואותו דון שמואל ומקורביו יבואו על עונשם. רודפי בצע אלה שבכוו הממון הרב שלהם הפכו את בני קסטיליה לעבדים ואת בנותיה לשפחות מין, ללא חופה וללא קידושין, וממלאים את אדמת אֶסְפֵּנְיָה בילדי תועבה שאינם יהודים ואינם נוצרים. ראוי היה לגרש את היהודים מעל אדמת ספרד הקדושה ולקבל לחיק הכנסייה את כל הדור הצעיר שלהם שעדיין לא הושחת".

מול המסמכים שהציגה בפניו משלחת האצילים בראשותו של ההגמון בקורדובה נסתתמו טענותיו של המלך פדרו. מאות המסמכים הונחו בפני המלך ככתב הרשעה. בקול דממה דקה נסוגה המשלחת בכפיפות קומה עד שיצאה לדרכה. רק המומר נצטווה להישאר ולקרוא באוזני המלך מסמך אחר מסמך ולתרגמו לספרדית. ככל שהוסיף וקרא ופירש באוזני המלך פדרו כך פחת מעמדו של דון שמואל ועלה מעמדו של המומר. תוך ימים אחדים הושלמה המלאכה בחשאי רבה מחשש שתדלוף מן הארמון ותגיע לאוזנו של דון שמואל. המלך מינה את המומר לשר החצר וליועץ בכיר למלך. חמתו של המלך פדרו בערה עד להשחית. הצו המלכותי יצא בהשראתו של המומר: "דון שמואל הלוי אבולעפיה ייאסר ויובא לחקירה במרתפי האינקוויזיציה בסיביליה בעוון בגידה וגניבה מקופת המדינה. מועד הביצוע: בוקר השבת הקרובה. מקום: בית-הכנסת שבו הוא מתפלל". המומר ידע כי מעצרו של דון שמואל בעיצומה של השבת תכה מכה ניצחת את הקהילה היהודית בטולדו. שעה קלה קודם שילח המלך פדרו את רקואל חזרה אל בית אביה בחוסר כול. בעיניים שטופות דמע אצה רקואל אל עזרת הנשים בבית הכנסת.

בעצם יום השבת שספו לוחמי המשמר המלכותי את שומרי הראש של דון שמואל, שעמדו בפתח בית הכנסת. מקהלת הנערים של בית הכנסת שרה אותה שעה בקול צלול וגבוה את הקדושה למוסף:

קָתַר יְתֵנוּ לָךְ ה' אֱלֹהֵינוּ
מְלָאכִים הַמוֹנִי מַעֲלָה
עִם עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל קְבוּצֵי מָטָה.
יִתֵּן כָּלֶם קְדוֹשָׁה לָךְ יִשְׁלִישׁוּ
פְּדָכָר הָאָמֹר עַל יַד נְבִיאָךְ
וְקָרָא זֶה אֵל זֶה וְאָמַר
קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת
מְלֹא כֹל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ.

המתפללים היו עטופים בטליתות ועיניהם נשואות מעלה וכפות רגליהם נישאו בקדושה. דון שמואל הבחין ברקואל שישבה בעזרת הנשים ושיגר אליה חצי מבט מחויך אך מלא דאגה. המומר עמד נדהם מול המראה שנתגלה לעיניו ושמעו אוזניו בבית-הכנסת. נראה שזיכרון ישן עצר בעדו מלפרוע במתפללים בעיצומה של התפילה. קולותיהם הדקים של נערי המקהלה הדהדו בחלל בית הכנסת והמתפללים הכניפו ונישאו בקדושה בבס ובריטון שהתמזגו בקולות הגבוהים והדקים של הנערים. רעד אחז בגווה של רקואל. כל כך רוצה הייתה להיכנס ברגע זה מתחת לטליתו הגדולה והפרוסה של אביה דון שמואל. משסיימה המקהלה, הלם המומר על דוכן החזן ודממה נפלה בבית הכנסת. הוא קרא בקול צלול:

מובא בזה צו מלכותי מחצרו של אדוננו מלכנו ירום הודו
המלך דון פדרו ישמרהו האל מכל אויביו.
הצו המלכותי מופנה אל דון שמואל הלוי בן מאיר אבולעפיה
שיובא אסור בנחושתיים אל בית האסורים שבארמון המלכותי
כאן בטולדו ומכאן יועבר למחרת היום ככול בנחושתיים אל סיבילה. שם
יעמוד לחקירה ודרישה בהאשמה של בגידה והפרת אמונים לכס המלכותי.
עד לבירור הדין כל רכושו ורכוש קרוביו ומקורביו יולאמו לטובת גנזי
המלך.

על החתום שר החצר בממלכת דון פדרו ירום הודו.

רוחו של דון שמואל נפלה. פניו היו חיוורות כסיד. הוא לא ידע מהיכן נפלה עליו הרעה. גבר בן ארבעים בשיא הקריירה נזרק מפסגת הפירנאים אל עמק המוות. הוא לא חדל מלמלמל 'מהרסייך ומחריבייך ממך ייצאו.... מהרסייך ומחריבייך ממך ייצאו'. הוא שלח מבט בוהה בדובר המלכותי, מומר מדעת שנשא עינו למשרתו ולמעמדו של דון שמואל. הוא שלח מבט נוגה לעבר עזרת הנשים והבחין ברקואל. מרגע שראה אותה הבין אל נכון שאיבד את עולמו בשעה אחת ואסון כבד ממשמש ובא. מן הסתם, חשב, ניסיונותיה של רקואל להמתיק את רוע הגזירה גרמו לכך שהמלך פדרו סילק אותה מארמונו.

קהל המתפללים נתקף חרדה. כמה מן המתפללים הסתננו מבית הכנסת ואצו לבתיהם מחשש שאנשי המשמר המלכותי יפגעו בהם. החכם שאלתיאל פנה אל המומר בתחינה ואמר בספרדית: "ירום הודו מלכנו פדרו הראשון, איש גומל חסד לנתיניו היהודים. הבה נמתין עד צאת השבת ודון שמואל אדוננו יבוא אל חצר הארמון המלכותי בצאת הכוכבים מבשרי השבוע החדש".

המומר הביט בחכם שאלתיאל במבט מלא בוז ואמר בעברית: "חכם שאלתיאל, אילו היית ממיר את דתך לדת האמת הייתי שוקל את בקשתך. השעה דוחקת".

ממרפסת הארמון ראתה את אביה מובל על ידי יחידת המשמר של המלך פדרו. האיש הגאה שהכל סגדו בפניו נכבל בנחשתיים ובקושי רב גרר את רגליו. אנשי המשמר המלכותי דחקו בדון שמואל העטוף עדיין בטלית המשי בלהב הרמחים שבידם ולגלגו "סמואל אללאוי, אללאוי. ככה אבותיך התעללו בויה דולורוזה בירושלים בישו הנוצרי שלנו". היהודים הציצו מפחדים מאחורי סריגי הווילונות. הוא נשא ראשו אל המרפסת המוכרת לו כל כך וראה את בתו רקואל שירדה מכס המלכות ביום אחד עם אביה. דון שמואל זעק כמי שאיבד את שפיותו: "רקואל, רקואל". היא לא עמדה בכאב וזעקה איומה פרצה מגרונה "דון פדרה! דון פדרה!". קולותיהם התמזגו זה בזה כמקהלת בית-הכנסת והדהדו בין הסימטאות והתדפקו על החלונות, התריסים המוגפים והדלתות של הרובע היהודי, ה-JUDERIA.

רקואל נעצה את ראשה מבעד לסורגי המרתף שפנו לרחוב ההומה של סיביליה. חלונות המרתף המסורגים פנו אל כפות רגליהם של העוברים ושבים ההולכים לענייניהם כבדרך של שיגרה וליבם גס למשמע זעקות המעונים הבוקעות ממעמקי המרתף. היא שמעה את הגוף הנאה של הגבר החסון הולך ומתרסק, הולך ונחבל, העצמות נסדקות ונשברות בזו אחר זו, כרעשן פורים הסובב לאיטו הסתובב גלגל העינויים. מעניו ניבלו פיהם וניסו לדלות ממנו וידידי על מעשים שלא עשה. שמואל הלוי גנח ולא אמר דבר למעניו. הגוף נמתח בגלגלת של אבדון והמוות מתעקש ואינו מזדרז להוריד מסך ולסיים את ההצגה. הגוף חדל מלכאוב והנשמה מחפשת את מנוחתה, רגע יוצאת ומרחפת בחלל מרתף העינויים השרוי בחשכה ורגע חוזרת אל הגוף השבור והרצוף. ברגעיו האחרונים מנסים מעניו להעבירו על דתו ולזכותו בגאולה בעולם הבא. כומר ישועי שופך דלי של מים צוננים על פניו של דון שמואל הלוי והמים מעניקים לו עוד קורט חיים, עוד קמצוץ של תקווה שהמוות ישא את הנשמה מן הגוף המעונה אל חיים חדשים, בגוף חדש, במחוז רחוק ובעידן אחר. רקואל נצמדת לסורגים, מנסה לדחוק את ראשה פנימה, ושומעת קול מרוסק, צרוד מצער: "ממעמקים קראתיך... ממעמקים קראתיך....". היא זועקת: "דון פדרה! אני כאן!" ודון שמואל הולך אל מותו ופיו לוחש בחוסר אונים "רקואל! רקואל!"

רקואל חזרה לטולידו ואצה אל מימי הטאחו השוצפים כמנהגם באביב נעוריה כשאבא דון שמואל והיא רחצו במימיו לקראת השבת. בבגדיה נכנסה רקואל אל המים השוצפים, דוממת ושקטה כמו השלימה עם גורלה. היא נתנה לזרם המים לסחוף אותה במורד הנהר אל החיים שמעבר למוות, שם מתרחשות הפגישות המרתקות בין נפשות אוהבות.

ד

רחל צעדה בסימטאות הרובע היהודי - ה-JUDERIA - של טולדו. היא שמעה קול מוכר כל כך. קול עמוק וחזק, שנשמע כבת קול 'רקואל, רקואל'. הביטה שמאלה וימינה ולא ראתה איש. רק הקול חזר ונשנה 'רקואל, רקואל' והמשיך להדהד באוזניה כפטיש אוויר במחצבה. היא לא ידעה אם קולות מן העבר שורדים ומרחפים לנצח בחלל האוויר והם שבים ומהדהדים בנסיבות הזמן. בית הכנסת אל טרנזיטו, שהוקם על ידי השר והטפסר דון שמואל הלוי, היה למוזיאון לתולדות היהודים בספרד, שבו מוצגת גם מצבת האבן מעל קברו של חכם שאלתיאל. "למה הפרתי את החרם שגזרו אבותינו על ביקור בספרד?", הייתה רחל מוטרדת, "חלפו למעלה 500- שנה והחרם הזה עדיין לא הוסר ותיירים יהודים באים לספרד ובאים לטולדו כאילו לא קרה דבר.

רחל לבית טולדנו, בת למשפחה ספרדית ירושלמית, שאבות אבותיה נודעו במעמדם ובעושרם יצאו מטולדו שבספרד בעקבות גזרות 1391 עברו באונייה בין איי הים התיכון וכשארץ ישראל נפלה בידי העותמאנים באו לצפת ומשם לירושלים. רחל נכנסה לבית הכנסת שלא הייתה בו מעולם. הביטה בעזרת הנשים, הביטה באולם בית הכנסת והמראות היו מוכרים לה מתמול שלשום. בית הכנסת נתמלא לפתע מתפללים עטופים בטליתות. היא שמעה את מקהלת הנערים שקולם מתמזג במקהלת הגברים. היא שמעה את רעם ההלם על הדוכן. בפינת בית-הכנסת היא זיהתה את דון פדרה. פניה של רחל היו חיוורים כמו הסיד הלבן המשוש על קירות הבתים. רעד אחז בגופה והיא לא פסקה למלמל: "דון פדרה, דון פדרה" עד שהתעלפה. בקבוק מים מינרליים שהוצמד לפיה העיר אותה. רחל פרצה בבכי מר ונוקב שהקהיל סביבה תיירים. מדריך מקומי הסביר לתיירים: "אין מה להתרגש. זאת תופעה ידועה. אנו קוראים לה סינדרום טולדו".

רחל ריחפה אל ביתו של דון שמואל הלוי. היא נעמדה מוכית אלם מול הבית העטוף צמחים ומרפסת עץ. כמו רעם הדהדו באוזניה מילותיו של מורה דרך מקומי: "זהו ביתו של הצייר אל גרקו, היווני, שיצא מכרתים וגר בארמון הזה". הארמון הזה היה מוכר לה למרות שלא ביקרה בו מעולם. היא הייתה בטוחה שרגליה עמדו במרפסת הבית. חושיה היו מעורפלים לחלוטין, בין מציאות לחלום. היא עמדה על סף עילפון חוזר. היא חשה שהיא הולכת ומתמזגת במרצפות, בקירות, בעצים. היא לא זכרה אם חלמה או ראתה בהקיץ. תמונת הארמון הזו מלווה אותה כל חייה. הבית של 'אל גרקו' ובית הכנסת 'אל טרנזיטו' אלה מראות חרותים. אלה החלומות ששבים וחוזרים ואינך יודע מאיפה באו ולאן זורמים אותם חלומות השבים ומתדפקים. היא זוכרת כל פינה כאן. בבית זה עשתה את ילדותה. רחל חשה שהיא שונאת בית זה ואינה יודעת למה. בית יפה כל כך ומאוס כל כך. "מדוע אינך אומר להם את האמת? ספר להם על דון שמואל!" מדריך הקבוצה סיפר וסיפורו היה מוכר לה מבלי לדעת למה ומדוע: "לפני אל-גרקו גר בבית זה השר היהודי דון שמואל הלוי אבולעפיה. יום אחד סר חינו מעיני המלך פדרו ואיננו יודעים למה. הוא מת בבית הסוהר בסביליה בידי מעניו". הכל פשוט כל כך.

טולדו שוכנת על רמה בתוך לולאה צרה שעל צוואר נהר הטאחו. רחל צעדה דרך הפוארטה דל סול. עברה את פלאסה דה זוקודור, כיכר משולשת שבעבר שימשה יריד סוסים. עברה את הקתדרלה ואת בית העירייה

וירדה במורד הדרך אל נהר הטאחו, חלצה סנדליה ונתנה למימי הנהר השוצפים לשטוף את כפות רגליה. עד מהרה הלכו המים והתגבהו מעל ברכיה, התנשאו מעל שדיה וכיסו את פניה. היא שחתה במים הגועשים במורד הנהר. שיערה השחור והארוך שט על פני המים כספינת נהר זעירה שהלכה והתרחקה עד שנעלמה מן העין.